

Weinbergerovo pojetí významu normativní věty

Zdeněk Trávníček*

Abstrakt: Tento článek se věnuje pojetí normy chápané jako význam normativní věty, které vypracoval Ota Weinberger. Jsou v něm představeny počátky Weinbergerova zájmu o logiku normativních vět, který byl vyvolán Františkem Weyrem a dále formován kritikou Englišova pojetí. Weinbergerův normologický optimismus, tedy přesvědčení o tom, že logika normativních vět je možná, je základním Weinbergerovým východiskem. Toto přesvědčení je chápáno jako možná motivace pro konstrukci tzv. dichotomní sémantiky. Dichotomní sémantika, taktéž označovaná jako poznáním diferencovaná sémantika, spočívá mj. ve striktním oddělení deskriptivního a preskriptivního významu vět, čímž má být zabráněno redukci normativního diskursu na diskurs deskriptivní. Článek se dále zaměřuje na filosofické pozadí Weinbergerova chápání významů jako ideálních entit a detailnější rozlišení mezi propozicemi a normami ve Weinbergerově teorii. Je proponováno, že rozlišení deskriptivního a preskriptivního významu a konstrukce normativní věty a jejího významu takovým způsobem, že nelze oddělit normativní operátor a obsah normativní věty, aniž by došlo k redukci normy na propozici, vede ve Weinbergerově teorii k umožnění vykročení ve směru k normologickému optimismu. V závěru článku je stručně představena, jako příklad aplikace této teorie normy, Weinbergerova definice normologického vyplývání.

Klíčová slova: normativní věta, norma, význam normativní věty, normologický optimismus, ideální entity

Úvod

V tomto článku se věnuji pojetí významu normativní věty, které předložil právní teoretik Ota Weinberger. Otázka po tom, co tvoří význam normativní věty, je jednou z velkých otázek nejen jurisprudence, ale praktické filosofie vůbec, a Weinberger se jí zabýval v určitém smyslu v průběhu celé své kariéry. Zájem o teorii významu normativní věty je však v jeho případech potřeba zasadit do širšího kontextu, jímž je otázka, zda je možná logika normativních vět. Teprve v tomto kontextu pro něj totiž nabývá skutečné závažnosti. Logická analýza norem a teorie normativně logické dedukce jsou dle Weinbergera nepostradatelnými předpoklady teorie struktury a dynamiky práva.¹ K realizaci zejména druhého z těchto Weinbergerových předpokladů je potřeba specifická teorie významu normativní věty.

Článek je rozdělen do několika částí. Nejprve se budu věnovat zrodu Weinbergerova zájmu o logiku normativních vět, který vyvolal František Weyr, ale snad ještě významnější roli při něm sehrál Karel Engliš. Na tomto podkladě ukáži jeden z možných motivů pro rozvinutí tzv. *dichotomní sémantiky*,² tedy takové teorie významu, v níž stojí význam normativní věty (norma) samostatně a odděleně vedle významu deskriptivní věty (propozice) jako zvláštní sémantická kategorie. V další části článku se budu věnovat samotnému jádru Weinbergerovy teorie, tedy pojetí normy jakožto významu normativní věty, přičemž stručně popíši filosofické pozadí Weinbergerovy teorie a vnitřní strukturu normativní věty, respektive normy. V poslední části článku potom stručně shrnu Weinbergerovu

* Mgr. et Mgr. Zdeněk Trávníček, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, E-mail: travnicek.z@gmail.com.

¹ WEINBERGER, O. *Alternativní teorie jednání*. Praha: Filosofie, 1996, s. 11.

² Taktéž označované Weinbergerem jako *poznáním diferencovaná sémantika*.

představu o normativním vyplývání, kterou mu jeho specifická teorie významu normativní věty umožnila učinit, a která představovala určitý, byť omezený, krok ve směru k logice normativních vět, respektive logice norem.

1. Počátky Weinbergerových úvah o logice normativních vět

Původní zájem o logiku normativních vět měl ve Weinbergerovi, dle jeho vlastních slov, vyvolat jeho učitel František Weyr ještě během studií: „*Můj učitel, známý filozof práva, profesor František Weyr, blízký přítel Hanse Kelsena a jeho český stoupenec, mne jednou poznámkou v přednášce z filozofie práva upozornil na problematiku logiky norem. Poukázal na to, že otázka, zda norma je soud (výrok ve smyslu logiky), je nevyjasněná a zůstává otevřená.*“³

Ve zhruba stejné době nepřímo řešil otázku po možnosti logiky normativních vět také Weyrův přítel, ekonom a logik Karel Engliš. Důležitým milníkem pro Englišovo bádání bylo vydání jeho knihy *Malá logika*⁴ v roce 1947, kde se mj. naplno projevuje jeho normologický skepticismus, tedy přesvědčení, že logika norem není možná. Logika v tradičním chápání je naukou o vyplývání, které je pojímáno jako vztah mezi výroky, říkejme jim premisy a závěr, který zaručuje, že určitá vlastnost premis, totiž to, že jsou pravdivé, je přenášena na závěr: jsou-li pravdivé premisy, je pravdivý také závěr, který z nich plyne. Englišův normologický skepticismus je možno chápat jako přesvědčení, že normativní věta není výrokem ve smyslu logiky, a není tedy entitou, která by mohla vstupovat do takto chápaného vztahu vyplývání. Totožnost pochopitelně není ani na úrovni významu výroku a významu normativní věty. Takové ztotožňování významů vět vyjadřujících normu a významů výroků považuje Engliš dokonce za „osudný omyl“.⁵ V normách sice dle něj jsou smysluplně uspořádány pojmy, podobně jako v soudech,⁶ ale nikoliv za účelem poznání, nýbrž za účelem projevu vůle. Norma tedy v Englišově pojetí není poznatkem, který by byl vyjádřitelný výrokem, ale skutečností, která může být prostřednictvím poznatků poznávána. To je také důvod, proč sama nemůže být pravdivá nebo nepravdivá. Normativní věta, jíž je norma vyjádřena, taktéž nemůže být pravdivá ani nepravdivá, ale nic nebrání tomu, aby výroky o normě hodnot pravda, nebo nepravda nabývaly.⁷

Vydání *Malé logiky* bylo důležité také pro, tehdy ani ne třicetiletého, Weinbergera, který Engliše kritizoval. Je možné, že i tato kritika jej motivovala k hlubšímu promyšlení dané problematiky, což později vyústilo ve Weinbergerovu disertaci vydanou v roce 1957 pod názvem *Die Sollsatzproblematik in der modernen Logik*.⁸ Weinbergerova kritika však nesměřovala primárně proti přesvědčení, že normativní věta není výroková věta ve smyslu

³ WEINBERGER, O. *Alternativní teorie jednání*, s. 11. Srov též: WEINBERGER, O. Neo-Institutionalism: My Views on the Philosophy of Law. In: WINTGENS, L. J. (ed.). *The Law in Philosophical Perspectives*. Dordrecht: Springer, 1999, s. 253.

⁴ ENGLIŠ, K. *Malá logika: věda o myšlenkovém řádu*. Praha: Melantrich, 1947.

⁵ *Ibidem*, s. 136.

⁶ Soudy lze při určitém zjednodušení chápat jako propozice, byť to není úplně přesné.

⁷ ENGLIŠ, K. *Malá logika: věda o myšlenkovém řádu*, s. 136–137. Lze zhruba říci, že na tomto rozlišení je založeno dnešní rozlišení mezi logikou norem (tj. logikou imperativů, jak se jí někdy říká) a deontickou logikou. Deontickou logiku je možno chápat jako nauku o vyplývání mezi výroky o normách (tj. mezi poznatky v Englišově slovníku). Logiku norem jako nauku o vyplývání mezi normami samotnými (tj. mezi normami a postuláty v Englišově slovníku). Dnes jsou tyto logické disciplíny ještě dále diferencovány.

⁸ WEINBERGER, O. *Die Sollsatzproblematik in der modernen Logik: Können Sollsätze (Imperative) als wahr bezeichnet werden?*. Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1957. Přetištěno ve: WEINBERGER, O. *Studien zur Normenlogik und Rechtsinformatik*. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1974. Zde se Weinberger již věnoval významu normativních vět.

tradičně pojímané logiky. V tom ohledu, že pravda a nepravda nejsou vhodné kategorie pro ohodnocení vět, které spadají do domény mětí, Weinberger s Englišem vlastně souhlasil.⁹ S čím však zásadně nesouhlasil bylo přesvědčení, že z tohoto předpokladu je nutné učinit závěr, že logika norem není možná.

Normologický optimista Weinberger tedy stál před otázkou, jak to udělat, aby zároveň byla zachována možnost existence logiky norem a přesvědčení, že norma nemůže být pravdivá ani nepravdivá. Jeho řešením bylo zavést dichotomní sémantiku a na jejím základě rozšířit pojem vyplývání.

Jádro dichotomní sémantiky spočívá v tom, že nepracuje pouze s významy deskriptivních vět, propozicemi, ale vyděluje vedle nich jako zvláštní sémantickou kategorii normy, které představují významy normativních vět. Shrnuto slovy logika Eugenia Bulygina: „Weinbergerovým výchozím bodem je distinkce mezi dvěma typy vět: *Aussagesätze*, což jsou deskriptivní nebo deklarativní věty vyjadřující propozice, a *Normsätze* (normativní věty), jejichž významem není propozice, ale norma. Tato distinkce je sémantická; rozdíl spočívá ve významech vět, kdy normativní věty jsou obdařeny specificky normativními nebo preskriptivními významy.“¹⁰

Zvláštnost normy jako sémantické kategorie dichotomní sémantiky spočívá v její struktuře a v tom, že vlastností, kterou přednáší v rámci relace vyplývání, není pravdivost, nýbrž platnost.

Normě jako významu normativní věty se věnuji v následující části tohoto článku, v části čtvrté potom ukáži, jakým způsobem Weinberger rozšířil pojem vyplývání s ohledem na platnost, čímž učinil jeden z důležitých kroků ve směru k obhajobě normologického optimismu.

2. Norma jako význam normativní věty

V této části článku se nejdříve pokusím více přiblížit celkovou povahu významu, jak jej chápe Weinberger ve své teorii, a to jejím zasazením do filosofického pole. Následně se budu věnovat struktuře normativní věty, respektive normy.

2.1 Poznámky k filosofickému pozadí Weinbergerovy teorie

Shrnu, že významem normativní věty je, jak bylo řečeno, norma. Jedná se o samostatnou sémantickou kategorii, která je nositelem platnosti namísto pravdivosti. V kontrastu k propozici, kterou lze označit jako deskriptivní význam, je norma významem preskriptivním. Vzhledem k tomu, že v rámci Weinbergerovy teorie působí normy i propozice na stejné sémantické úrovni, je přirozené se tázat, co je jim společné.

Norma, podobně jako propozice, je podle Weinbergera součástí jazyka, ale ne jako výraz, nýbrž jako ideální entita¹¹ nebo také myšlenka v logickém smyslu.¹² Vymezení toho,

⁹ Později, při jednom z pojednání o tom, co vedlo k logice norem, Weinberger poukazuje na poměrně trefný příměr Waltera Dubislava, že označovat věty mětí jako pravdivé nebo nepravdivé je nesmyslné, podobně jako označovat prvočísla jako zdravá nebo nemocná. Srov.: WEINBERGER, O. *Alternativní teorie jednání*, s. 145. Souhlas s tím, že normy nemohou být pravdivé ani nepravdivé je vyjádřen na mnoha místech, srov. např.: WEINBERGER, O. *Norma a instituce: Úvod do teorie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 53.

¹⁰ BULYGIN, E. Norms and Logic: Kelsen and Weinberger on the Ontology of Norms. *Law and Philosophy*. 1985, Vol. 4, No. 2, s. 148–149.

¹¹ Ideálními entitami jsou kromě propozic a norem podle Weinbergera také pojmy, hodnoty a účely. Srov. WEINBERGER, O. *Norma a instituce: Úvod do teorie práva*, s. 79.

co se míní myšlenkou v logickém smyslu, Weinberger činí tak, že ukazuje ideální entity v kontrastu k aktům či myšlenkám v psychologickém smyslu: „*Dnes – po Edmundu Husserlovi – je communis opinio, že předmětem logiky nejsou myšlenky ve smyslu psychických aktů (myšlenkové obsahy těchto aktů), nýbrž myšlenky v logickém smyslu, tzn. myšlenky jako ideální entity, jež sice mohou být obsahem psychických aktů, ale mohou jako ideální entity být chápány nezávisle na skutečných psychických dějích.*“¹³

Tento citát naznačuje jakousi dvojitou roli, kterou může ideální entita zastávat. Jednak může být obsahem psychických aktů, ale také může být od těchto samostatně oddělena a chápána nezávisle na nich. Nejprve se budu věnovat druhé charakteristice, tedy nezávislosti, protože je z obou rolí ideálních entit pro jejich vymezení podstatnější.

2.1.1 Nezávislost ideálních entit na psychických dějích

Myšlenka nezávislosti ideálních entit na psychických dějích musí být podle Weinbergera zachována, neboť je třeba zajistit, aby závěr z nějaké určité posloupnosti ideálních entit vyplýval, aniž by nutně musel aktuálně existovat někdo, kdo takové vyplývání realizuje nebo uznává, anebo je vůbec schopen je skutečně realizovat,¹⁴ a dále proto, že považuje za důležité, aby norma byla chápána jako tatáž norma tím, kdo normu vydává, komu je určena i externím pozorovatelem.¹⁵

V souvislosti s vymezením ideálních entit jako nezávislých na psychických dějích by mohlo někoho napadnout, že Weinberger je v otázce ontologie norem platónik. Tomuto nápadu je však třeba odolat, protože tuto variantu výslovně vylučuje, když v článku *The Expressive Conception of Norms – An Impasse for the Logic of Norms* píše: „*Zastávám silnou opozici vůči pojetí, že významy jsou platónské entity existující nezávisle na jakémkoliv jazyku. Významy jsou prvky jazyka (nebo jazyků) stejně, jako jsou prvky jazyků znaky. [...] Je podstatné porozumět tomu, že významy nejsou předem zformované a objektivně dané entity, nýbrž konstrukty našeho intelektu, který produkuje pojmy a další smysluplné struktury z jazyků, které jsou podkladem pro naše uvažování a diskurs.*“¹⁶

Toto vyjádření nejen, že vylučuje Weinbergerův platónismus, ale také vrhá zvláštní světlo na vyjádření o nezávislosti ideálních entit. Weinberger totiž říká, že významy, a tedy i normy, jsou konstruovány intelektem, jsou jeho produktem. To, zdá se, naznačuje, že přeci jen jsou na psychických dějích v nějakém smyslu závislé, přičemž tato závislost nespočívá pouze v tom, že mohou být obsahem psychických dějů. Na jiném místě k tomu Weinberger uvádí, že jsou normy „*abstrahovány z našeho vědomí*“,¹⁷ což lze také chápat spíše jako vyjádření závislosti, a nikoliv nezávislosti ideálních entit na psychických aktech,

¹² WEINBERGER, O. *Alternativní teorie jednání*, s. 21.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ MACCORMICK, N. – WEINBERGER, O. *An Institutional Theory of Law: New Approaches to Legal Positivism*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1992, s. 33.

¹⁶ WEINBERGER, O. *The Expressive Conception of Norms – An Impasse for the Logic of Norms*. *Law and Philosophy*, 1985, Vol. 4, No. 2, s. 169–170. S ohledem na další text cituji i v originále: „*I am strongly opposed to the view that meanings are platonic entities, existing independently of any language. Meaning is an element of a language (or of languages) just as signs are elements of languages. [...] It is important to understand that meanings are not preformed and objectively given entities, but constructs of our intellect which produces concepts and other meaningful structures from the languages which underlie our reasoning and discourse.*“

¹⁷ MACCORMICK, N. – WEINBERGER, O. *An Institutional Theory of Law: New Approaches to Legal Positivism*, s. 33.

kteří tvoří naše vědomí nebo se v něm nacházejí.¹⁸ Jakým způsobem tedy dát smysl vyjádření, že jsou normy nezávislé na skutečných psychických dějích?

Mám za to, že Weinberger chápe nezávislost v tom smyslu, že jakmile norma vznikne, tedy je vyprodukována lidským intelektem, emancipuje se od způsobu svého vzniku. Není před tím, než je poprvé myšlena, a tím konstituována, dána v nějakém rezervoáru norem nebo ideálních entit obecně, z něhož by byla pouze vybrána, ale tím, že je konstruována, je do takového rezervoáru, už jako samostatná, a v tomto smyslu nezávislá na psychických dějích, uložena. Tato interpretace, zdá se být nejlépe v souladu s husserlovským pozadím antipsychologismu, na které Weinberger přímo odkazuje, a jehož vyjádřením je charakteristika ideálních entit jako nezávislých, ale také s institucionální teorií, jejímž projevem je konstitutivní role člověka a jeho psychických dějů při vzniku ideálních entit.

Zdá se, že klíčovou roli při konstituci norem hraje jazyk, protože normy jsou sémantické entity, a tedy jazykové struktury. Konkrétní způsob, jakým se jazyk na produkci norem podílí, může být přinejmenším dvojnásobný. První variantou je, že existují nějaké podkladové jazyky, v nichž uvažujeme a, což je pro tuto chvíli méně podstatné, vedeme diskurs. Předměty těchto podkladových jazyků se stávají tím, co se dostává do našeho vědomí a co slouží jako substrát pro abstrakci, jejímž výsledkem jsou ideální entity. Této variantě nasvědčuje jedno z možných čtení poslední věty naposledy uvedeného citátu, tedy že intelekt produkuje pojmy a další významové struktury „z jazyků, které jsou podkladem pro naše uvažování a diskurs“.¹⁹ Druhé možné čtení této části věty je takové, že pojmy a další významové struktury vytvořené intelektem jsou těmi prvky, z nichž jsou podkladové jazyky teprve po jejich vzniku složeny nebo které následně, po konstituci, náležejí do podkladových jazyků. V případě, že by byla správná varianta první, pak Weinberger, pokud je mi známo, dostatečně nevysvětluje, odkud se berou podkladové jazyky, respektive entity, které jsou jimi vyjadřovány a při vytváření ideálních entit recipovány ve vědomí. Dokonce je pochybné, zda by se dalo stále mluvit o produktivitě psychických dějů člověka, protože ideální entity by již musely být v určitém smyslu předpřipravené v podkladových jazycích. Při druhém čtení, které je z hlediska jazykové správnosti méně pravděpodobné, ale věcně, s ohledem na to, co již bylo dříve řečeno, patrně přílehavější, hovoří Weinberger o produkci jazyka, při němž vznikají mimo jiné i ideální entity jako stavební kameny tohoto jazyka.

Proti klíčové roli jazyka, ať už je interpretována prvním, nebo druhým způsobem, hovoří to, že Weinberger je přesvědčen, že „mětí“ může existovat, aniž by bylo explicitně jazykově formulováno. Co však zůstává zachováno i v tomto případě je možnost takové jazykové formulace.²⁰ Role jazyka se zdá být v tomto smyslu oslabena, nicméně ne natolik, aby jazyk z konstituce ideálních entit zcela vypadl. Formulovatelnost norem je totiž pro Weinbergera a jeho normologický optimismus obzvláště důležitá. Je přesvědčen, že pravidla utváření jazyka určují pole forem, které jsou předmětem logické disciplíny, je jimi umožněno provádění formálních operací a je jimi dána struktura jazyka, souvislosti

¹⁸ Byť zde je možná i opačná interpretace, totiž že ideální entity jsou obsahem psychických dějů a vzhledem k tomu, že epistemologická práce s psychickými akty je způsobem, jak získat znalost o předmětech, které tvoří obsahy psychických dějů, je možno získat znalost i o ideálních předmětech, které vstupují do psychických aktů z vnějška.

¹⁹ Viz pozn. č. 16.

²⁰ Srov. MACCORMICK, N. – WEINBERGER, O. *An Institutional Theory of Law: New Approaches to Legal Positivism*, s. 33–34: „[...] je dobře možné, aby ‚mětí‘ existovalo, aniž by kdy bylo explicitně formulováno (například v případě zvykového práva, které může existovat v právním vědomí i tehdy, když nikdy nikde nebylo explicitně artikulováno). Jako obecný princip musí být předpokládáno, že jakékoliv normě, již bylo porozuměno, může být vždy dáno lingvistické vyjádření.“

a vazby mezi jazykovými prvky, kterými je určena platnost logických vztahů.²¹ Platnost logických vztahů, tedy mimo jiné i vztahu vyplývání, vysvětlena tímto způsobem zajišťuje naplnění Weinbergerovy ideje, že jakmile je norma jednou vyprodukována, nejen, že je sama v pomyslném rezervoáru ideálních entit, ale dostávají se sem také, jako potenciální normy, všechny normologické důsledky, které tato norma má.

V souvislosti s popisem ideálních entit jako myšlenek v logickém smyslu také poznamenávám, že by tento popis mohl někoho vést ke srovnání Weinbergerovy teorie významu s pojetím logické myšlenky, jak o ní pojednává Gottlob Frege ve svém článku *O myšlence: Logické zkoumání*. Toto srovnání není příléhavé z hlediska jazykového, protože Frege výrazem „logická myšlenka“ chápe nějakou entitu, která může být pravdivá nebo nepravdivá, vztahuje se k oznamovacím větám a tvoří samostatnou sémantickou kategorií, kterou označuje jako smysl.²² Jedná se tedy o entitu, které ve Weinbergerově teorii odpovídá spíše propozice. Z hlediska věcného však může být srovnání zajímavé, protože podle Fregeho existuje i smysl příkazovacích vět, na který není možno aplikovat distinkci pravdivý, nebo nepravdivý,²³ podobně jako na normu u Weinbergera. Srovnání Fregeho a Weinbergerovy teorie významu normativní věty se zde nicméně, s ohledem na nutnost hlubšího rozboru jednotlivých ontologických i epistemologických pozic, věnovat nebudu.

2.1.2 Ideální entity jako obsahy psychických aktů

Druhá role, kterou může ideální entita zastávat, a kterou Weinberger v souvislosti s ideálními entitami uvádí, je možnost, aby se stávaly obsahem psychických aktů.²⁴ Jedná se o jakýsi epistemologický a kauzální doplněk nezávislosti ideálních entit. Uzpůsobenost ideálních entit ke vstupu do psychických aktů funguje totiž jako podmínka jejich univerzální poznatelnosti, ale může se prostřednictvím psychických aktů podílet také na určování jednání člověka.²⁵ Poté, co jsou normy intelektem vyprodukovány a jsou umístěny spolu se svými logickými důsledky v pomyslném jazykově strukturovaném rezervoáru ideálních entit, je možno k nim přistupovat prostřednictvím psychických dějů a činit je jejich obsahem. Tento mechanismus ve Weinbergerově teorii mj. zajišťuje, aby komunikované normy byly tytéž u každého, kdo je schopen porozumět normativní větě. Prostřednictvím této receptivnosti psychických aktů a povahy ideálních entit jako předmětů, které mohou do aktů v čase a prostoru vstupovat, je zajištěn kontakt ideálního světa se světem fyzickým. Weinberger k tomu píše: „*Jsou-li zkoumány ideální předměty, je jejich reálné bytí založeno na spojení se sférou materiální skutečnosti. A právě proto, že ideální entity svými účinky souvisejí se sledovanými reálnými ději, jsou pojímány jako součásti reálného dění, tj. jako něco, co existuje v čase.*“²⁶

²¹ WEINBERGER, O. *Alternativní teorie jednání*, s. 21–22.

²² Frege píše: „[...] [M]yšlenkou nazývám něco, u čeho může přicházet v úvahu pravdivost. Co je nepravdivé tedy počítám k myšlenkám stejně tak jako to, co je pravdivé. [...] Myšlenka je něco nesmyslového, protože všechny materiální a smyslově vnímatelné věci jsou z té oblasti, ve které přichází otázka po pravdivosti v potaz, vyloučeny.“ FREGE, G. *Der Gedanke. Eine logische Untersuchung. Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus*. 1918, Jhrg. 1, Nr. 2, s. 60–61. Citováno podle překladu do angličtiny: FREGE, G. *The Thought: A Logical Inquiry*. *Mind*. 1956, Vol. 65, No. 259, s. 292.

²³ Srov. FREGE, G. *The Thought: A Logical Inquiry*, s. 293.

²⁴ Poznamenávám, že možnost být součástí nějakého aktu, který existuje v čase a prostoru, je u Weinbergera rozšířen i na akty společenské. Akty jsou definovány jako skutkové děje s ideálním obsahem. Srov. WEINBERGER, O. *Norma a instituce: Úvod do teorie práva*, s. 79.

²⁵ Ke kauzální roli srov.: WEINBERGER, O. *Rechtslogik*. Berlín: Duncker&Humblot, 1989, s. 259.

²⁶ WEINBERGER, O. *Norma a instituce: Úvod do teorie práva*, s. 79.

Spojení ideálních entit a materiální skutečnosti, která je reprezentována psychickými ději, tvoří základní východisko institucionální teorie pozitivismu.²⁷

Dosud jsem se zabýval podobnostmi mezi normami a propozicemi na pozadí toho, že obojí jsou ideální entity, tedy myšlenky v logickém smyslu produkované intelektem, které nejsou psychickými ději, ale mohou být s těmito ději spojeny, a prostřednictvím takového spojení mohou být poznávány všemi jako stejné. Vzhledem k tomu, že podle Weinbergera jsou propozice a normy samostatné, od sebe oddělené sémantické kategorie, je třeba také říci, v čem se liší.

2.1.3 Normy nejsou propozice

U teorií, které se zabývají významem normativních vět, lze rozlišit mezi těmi, které jsou založeny na některé z variant deontické logiky, a těmi, které jsou založeny na některé z logik norem či imperativů. Rozdíl spočívá mj. v tom, jak je modelováno to, co je normativními větami vyjadřováno.

Deontické teorie jsou mnohem rozšířenější a pracují s modelem, v němž je základním sémantickým prvkem propozice, s níž je možno dále nějakým způsobem pragmaticky nakládat. Propozice je to, co je společné významu různých typů vět. Tedy například, vezmeme-li si věty oznamovací, tázací a rozkazovací:

- 1) „Oznamuji, že dveře jsou otevřeny.“,
- 2) „Táži se, zda dveře jsou otevřeny?“,
- 3) „Přikazuji, aby dveře byly otevřeny!“,

je možné všechny tyto věty přepsat do jedné formy typu $X(r)$, kde r reprezentuje propozici *dveře jsou otevřeny* a X reprezentuje nějaký pragmatický postoj²⁸ mluvčího k propozici r . Podstatné je, že sémantickým, tedy významovým prvkem, je zde pouze propozice, která se v případě užití jednotlivých vět nijak nemění. Co se však mění, je zacházení s propozicí ze strany mluvčího, kdy jednou s ní zachází tak, že ji oznamuje, podruhé se na ni táže a potřetí ji přikazuje.

Teorie normologické, mezi něž spadá i teorie Weinbergerova, stojí v opozici k deontickým teoriím v tom smyslu, že chápou i pragmatický postoj jako součást sémantického významu normativní věty. To, čemu deontické teorie říkají pragmatický postoj, je neoddělitelně spojeno s tou částí významu, která je modelována jako propozice. Teprve spojením těchto dvou částí vzniká význam v pravém slova smyslu. Obecně řečeno, podle těchto teorií nelze říci, že by věty oznamovací, tázací a rozkazovací vyjadřovaly něco společného. Odlišný významový charakter jednotlivých typů vět otevírá širokou paletu možností, jak s těmito větami dále, v rámci daných teorií, zacházet. Každý typ totiž může v principu mít vlastní vnitřní strukturu, může podléhat jiným pravidlům vzájemného spojování, spojování mezi prvky jejich struktury, jiným pravidlům negace a podobně.

Odlišnost norem a propozic ve Weinbergerově teorii je dobře patrná ze specifických zvláštností struktury normy, jimž se budu věnovat v následující části článku.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Tento pragmatický prvek je označován a popisován různými teoriemi na různých úrovních struktury jazyka různě. Je označován například jako ilokuční síla, modální element, neustický komponent apod., podle toho, zda je proponent teorie spíše následovník J. L. Austina, E. Stenia, R. M. Harea nebo někoho jiného.

2.2 Struktura normativní věty a struktura normy

Norma ve Weinbergerově teorii má určité části, které lze rozlišit, ale v případě, že normu nechceme zničit, je nelze oddělit. Vzhledem k tomu, že jazyková formulace norem je vždy možná, mám za to, že norma je v jeho teorii strukturována stejně, jako je strukturována normativní věta. Normativní věty mohou být z hlediska syntaktického elementární a složené. Jako příklad elementárních normativních vět, lze uvést větu: „Má být p .“, příkladem elementární věty se složeným obsahem je: „Má být p a q .“. Nejdůležitějším typem složených normativních vět je věta ve formě hypotetické, tedy například: „Jestliže p , má být q .“ nebo „Jestliže má být p , má být q .“. Pro popis prvků struktury normativní věty a normy mi v tomto článku postačí nejjednodušší elementární věta, ačkoliv složené normativní věty, a to zejména věty hypotetické, ale i elementární věty se složeným obsahem, tvoří zajímavé svěbytné problémy.²⁹

V normativní větě lze rozlišit normativní operátor a obsah normativní věty. Normativní operátor je ta část věty, která indikuje, že se jedná o normativní větu. Lze podle něj poznat, zda je normativní větou vyjadřováno něco, co má být, či něco, co je dovoleno. Operátory povinnosti, tedy toho, co má být, jsou operátory pro příkaz a zákaz, zkracované jako „O“ (podle anglického „obligatory“) a „F“ (podle anglického „forbidden“). Někdy se používá jenom jednoho povinnostního operátoru „!““. Operátory dovolenosti jsou operátory pro dovolení a indiferenci, zkracované jako „P“ (podle anglického „permitted“) a „I“ (podle anglického „indifferent“).³⁰ Ve větě „Má být p .“ je normativním operátorem, konkrétně povinnostním, část věty „Má být“, kterou lze zkrátit na „O“. Obsah normativní věty je skutkový popis toho, co je normou normováno. Ve větě „Má být p .“ je obsahem p , které je zkratkou nějakého konkrétního skutkového popisu. Elementární normativní větu lze tedy zkráceně zapsat jako „Op.“ a jí odpovídající normu jako Op .

Strukturální prvky normativní věty jsou ve Weinbergerově teorii zvláštního charakteru. Samy o sobě, tedy bez vzájemného spojení, totiž neoznačují žádný objekt.³¹ Je tedy třeba mít na paměti nejen to, že normativní operátor nelze zaměňovat za pragmatický postoj, o němž jsem hovořil v předcházející části článku, ale také to, že obsah normativní věty nelze zaměňovat za propozici.³² Weinberger sice hovoří o tom, že obsah normativní věty a obsah výrokové věty je dán ve formě skutkového popisu,³³ musí se však jednat v každém z těchto dvou případů o zcela jiné jazykové prostředky. Teprve spojení obou prvků normativní věty vede k označení normy, která také díky tomuto procesu stává samostatnou kategorií z hlediska sémantiky.

²⁹ Například různé způsoby kontaktu mezi „světem měti“ a „světem byti“, pravidla skládání jednotlivých normativních vět mezi sebou a v kombinaci s deskriptivními větami, pravidla skládání obsahů elementárních normativních vět apod.

³⁰ Označení normativní operátor a obsah normativní věty jsou převzata z WEINBERGER, O. *Norma a instituce: Úvod do teorie práva*, s. 58–59, ale nejedná se o jediné značení, které Weinberger používá. Srov.: WEINBERGER, O. On the Meaning of Norm Sentence, Normative Inconsistency, and Normative Entailment: A Reply to Carlos E. Alchourrón and Eugenio Bulygin. *Rechtstheorie*. 1984, Vol. 15, No. 4, s. 467.

³¹ Srov. WEINBERGER, O. *On the Meaning of Norm Sentence, Normative Inconsistency, and Normative Entailment: A Reply to Carlos E. Alchourrón and Eugenio Bulygin*, s. 467–468. Weinberger v této souvislosti hovoří o tzv. synkategorematických výrazech. K původním scholastickým teoriím synkategorematických srov.: SPRUYT, J. – NOVAES, C. D. Those „Funny Words“: Medieval Theories of Synkategorematic Terms. In: CAMERON, M. – STRAINTON, R. (eds). *Linguistic Content: New Essays on the History of Philosophy of Language*. New York: Oxford University Press, 2015, s. 100–120.

³² WEINBERGER, O. *The Expressive Conception of Norms – An Impasse for the Logic of Norms*, s. 170.

³³ WEINBERGER, O. *Norma a instituce: Úvod do teorie práva*, s. 58.

3. Normologické vyplývání

Weinberger v kontextu Jörgensenova dilematu poukazuje na to, že dilematem není zpochybněna přesvědčivost úsudků, v nichž se setkáváme, ať už na místě premis nebo závěrů, s normativními větami. Tato přesvědčivost dokonce může být stejná jako u úsudků čistě deskriptivních. Byť je dle Weinbergera nasnadě, že rozřešení dilematu spočívá v revizi a zobecnění základních pojmů logiky tak, aby přesvědčivost úsudků s normativními členy, či s kombinací normativních a deskriptivních členů, byla stejná jako v případě úsudků s výhradně deskriptivními členy, je pro něj s podivem, že se místo toho dospělo ke skepsi vůči logice norem.³⁴ Sám se pokusil například o revizi a zobecnění relace vyplývání.

Důvodem k revizi vyplývání však nebyla jen nějaká intuitivní evidence či empiricky velmi pravděpodobně měřitelná přesvědčivost usuzování s normativními členy. Samostatným důvodem bylo to, že je možné se na základě revize standardní definice vyplývání ve směru k normologickému vyplývání elegantně vyhnout některým paradoxům, které mají svůj základ v logikách, které pracují s deskriptivními větami.³⁵ Tyto paradoxy se standardně přenáší i do normativních systémů, mají-li jejich modely tyto logiky ve svém základu. Netvrdím, že neexistuje nebo snad dokonce nemůže existovat nějaké řešení těchto paradoxů, které by spočívalo v revizi standardní logiky takové, že by nedošlo k určitému rozšíření vyplývání o normativní doménu, tvrdím však, že je-li Weinberger normologický optimista, je jeho způsob uvažování cestou přímočarou a poměrně jednoduchou.

Weinbergerova revize vyplývání spočívá v zakomponování normativních úsudkových členů a platnosti do poměrně standardní definice vyplývání, a to následovně: „*Věta K plyne z deskriptivních premis $D_1, D_2, D_3, \dots, D_n$ a normativních premis $N_1, N_2, N_3, \dots, N_n$ právě tehdy, když je vyloučeno, že je K nepravdivá, respektive že je K neplatná, jsou-li všechny premisy $D_1, D_2, D_3, \dots, D_n$ pravdivé a všechny premisy $N_1, N_2, N_3, \dots, N_n$ platné. Je-li K deskriptivní větou, je vyloučena její nepravdivost, je-li K normativní větou, je vyloučena její neplatnost.*“³⁶

K této definici je třeba dodat, že všechny věty, které tvoří normativní premisy, musí navíc být pro posouzení jejich platnosti parametrizovány normativním systémem, v němž se má jejich platnost posuzovat. Je-li K normativní větou, pak je tato věta platná ve smyslu důsledku odvozování také pouze v systému, v němž jsou normativní premisy platné. Potřeba parametrizace vyvstává v důsledku možnosti existence různých normativních systémů vedle sebe, přičemž v jednom systému může být určitá normativní věta platná a v jiném neplatná.

Nejdůležitější na tomto příkladu však je uvědomění, že je to právě Weinbergerova teorie významu normativní věty, která mu umožnila pokusit se o tuto revizi vyplývání. Aniž by totiž normy byly vyděleny jako svébytná sémantická kategorie, nebylo by možné rozlišit významy normativních vět od významů deskriptivních vět, pravdivost a platnost, a tento krok ve směru k Weinbergrem proponované možnosti logiky norem by nebylo možno učinit.

³⁴ WEINBERGER, O. *Alternativní teorie jednání*, s. 20.

³⁵ Je například řeč o známém Rossově paradoxu, ale týká se to mnoha dalších.

³⁶ Citováno s drobnými úpravami z WEINBERGER, O. *Norma a instituce: Úvod do teorie práva*, s. 57.

Závěr

V tomto článku jsem se věnoval Weinbergerově teorii významu normativní věty. Nejprve jsem popsal počátky Weinbergerova normologického optimismu, přičemž mám za to, že tento optimismus mohl být motivačním prvkem pro zavedení dichotomní sémantiky, s níž Weinberger pracuje v průběhu celé své kariéry. Základní rozlišení mezi deskriptivním a prekriptivním významem mi posoužilo jako odrazový můstek k vyložení samotné Weinbergerovy teorie norem. Tuto jsem zasadil do filosofického pole, což bylo užitečné nejen pro pochopení možností znovupoznání vytvořených a jazykově formulovatelných norem, které stojí v základu logiky normativních vět, respektive logiky norem, ale také pro vysvětlení provázanosti sémantické teorie norem s institucionální teorií pozitivismu a s kapacitou norem determinovat lidské jednání. Na základě popisu filosofického pozadí Weinbergerovy teorie, které je do značné míry společné deskriptivnímu i normativnímu významu, bylo možné přistoupit k vymezení specifických charakteristik norem, které stojí v kontrastu k propozicím. V poslední části článku jsem se věnoval aplikaci teorie normy jako preskriptivního významu normativní věty v tom smyslu, že jsem tvrdil, že tato teorie umožnila definici normologického vyplývání, kterou Weinberger podává.

Weinberger's Conception of the Meaning of Norm Sentence

Zdeněk Trávníček

Abstract: This text is concerned with the concept of norm understood as norm sentence, which was elaborated by Ota Weinberger. Weinberger's interest in logic of norm sentences, which was initiated by František Weyr and further formed by criticism of Engliš's proposal. Weinberger's normological optimism, belief in the possibility of the logic of norm sentences is his starting-point. This position is presented as possible motivation for construction of, so called dichotomy semantics. Dichotomy semantics, also labelled as gnoseologically differentiate semantics, among other things, strictly divides descriptive and prescriptive meaning of sentences, which is supposed to limit the reduction of normative discourse to a descriptive one. The paper focuses on philosophical background of conception of meanings as ideal entities and on the distinction between propositions and norms in Weinberger's theory. It is proposed that the distinction between descriptive and normative meaning and construction of the norm sentence and its meaning in such a way that it is not possible to separate normative operator and content of norm sentence without reduction of norm to proposition leads, in Weinberger's theory, to the possibility to step forward in the direction of normological optimism. Finally, as an example of application of this theory of norm, Weinberger's definition of entailment is briefly described.

Keywords: norm sentence, norm, meaning of norm sentence, normological optimism, ideal entities